LIBRIS | We know books

PR. IOAN USCA

DESPRE SEXUALITATE ÎN BIBLIE

LIBRIS | We know books

CUPRINS

Cuvânt preliminar 7

Despre sexualitate în Vechiul Testament

Facerea omului 11
Starea paradisiacă 14
Căderea în păcat 19
Cain și Abel 25
Începutul poligamiei 27
Fiii lui Dumnezeu 28
Canaan 31
Avraam și Sarra 33
Isaac 38
Sodoma și Gomora 39
Fiicele lui Lot 43
Rebeca 45
Iacov-Israel 49
Dina și Sichem 59
Iuda și Tamara 61
Iosif 64
Cartea Ieșirea 68
Cartea Levitic 75
Apa de gelozie 91
Cartea Deuteronom 96
Rahab 113
Perioada Judecătorilor 121
Rut 134

LIBRIS We know books

Naşterea lui Samuel 151
David şi Batşeba 160
Tamar şi Amnon 172
Abesalom 178
Abişag Sunamiteanca 179
Solomon 182

Despre sexualitate în Noul Testament
Genealogia Mântuitorului 189
Naşterea Sfântului Ioan 194
Botezătorul 194
Bunavestire 200
Naşterea Domnului 217
Din învăţătura Mântuitorului 236
Mântuitorul şi desfrânatele 246

Concluzii 267

Bibliografie 269

CUVÂNT PRELIMINAR

Mărturisesc că gândul unei lucrări despre sexualitate în Scriptură mi-a fost inspirat de o afirmaţie de pe Facebook. Domnul Bogdan Alexandru Duca, în căutarea de nou, afirma că Părinţii Bisericii şi-au ales ca principal adversar sexualitatea. În ce ne priveşte, socotim că adversarul este păcatul şi, implicit, îndepărtarea de Dumnezeu. Un sfert de adevăr este şi în tonul polemic al domnului Duca. Sunt destule scrieri patristice care par să-i dea dreptate, mergând uneori până la condamnarea oricărei plăceri trupeşti, nu doar în cele ce ţin de sex. Aici se cere şi cititorului discernământ: chiar dacă este de folos să cercetăm textele patristice, nu trebuie întotdeauna să credem că toate ne sunt adresate nouă. Literatura ascetică este destinată în principal celor cu înclinaţie către renunţarea la bunurile acestei lumi, chiar dacă oricine se poate folosi de idei din acele scrieri. Luând, de pildă, *Scara* lui Ioan Scărarul (din care Părintele Stăniloae a şi omis unele pasaje mai dure în traducerea sa), oricât ne-ar cuceri scrierea, e imprudent să ne propunem practicarea unor exerciţii similare. La fel, apologia fecioriei, întâlnită la mulţi Părinţi, ca să amintim aici doar pe Sfântul Ioan Gură de Aur ori

LIBRIS | We know books

DESPRE SEXUALITATE ÎN VECHIUL TESTAMENT

FACEREA OMULUI

Începutul Cărții Facerii relatează despre facerea lumii în șase zile, sau perioade. Dumnezeu a făcut cerul și pământul, care pot fi înțelese ca lumea nevăzută și cea văzută, materială. Dincolo de orice început este Dumnezeu, Care a adus toate la existență din nimic. Urmează lumina, despărțirea apelor, cerul văzut, uscatul și mările, iarba și copacii, soarele și luna, viețuitoarele acvatice, păsările, animalele terestre și, la sfîrșitul zilei a șasea, omul:

> *Și a zis Dumnezeu: «Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul!» Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut; a făcut bărbat și femeie (Facerea 1,26-27).*

Pluralul *Noastră*, ca și cuvintele *să facem,* indică un sfat în sânul Sfintei Treimi. Dacă Vechiul Testament nu afirmă descoperit taina Treimii, o face, învăluit, chiar de la primele versete. Astfel, toate sunt aduse la existență prin Cuvântul, identificat în prologul Evangheliei după Ioan cu Dumnezeu Fiul, iar Duhul

LIBRIS | We know books

Sfânt dădea apelor puterea Sa de viață făcătoare. „Este, oare, și acum vorba de o singură persoană? Nu! Că nu este scris: *Să se facă om!* Atâta vreme cât nu se arătase omul, omul care avea să fie instruit, predica teologiei era ascunsă în adânc; dar acum, la facerea omului, credința se descoperă și dogma adevărului se arată clar"[1]. Părerea că Dumnezeu S-ar sfătui cu îngerii este eretică: „Nu se va spune, socotesc, că (El vorbește cu) unii dintre sfinții îngeri, sau că a avut nevoie de o mână de ajutor a lor, sau în general de consimțirea și contribuția vreuneia din creaturi spre întărirea lui Dumnezeu ca să isprăvească ceea ce gândea. Căci dumnezeirea este atotputernică pentru orice și are în sine bogăția pentru a săvârși cu ușurință tot ce voiește și în ea este toată puterea existențelor"[2].Totodată, prin *asemănare* se atrage atenția să nu confundăm creatura cu Creatorul, asemănarea nefiind *identitate*.

A făcut bărbat și femeie: Pare a fi o contradicție aici, căci omul, la singular, a fost făcut bărbat și femeie. „Spune bărbat și femeie nu pentru că (femeia) era deja făcută, ci pentru că se afla împreună cu Adam în coasta lui"[3]. Sau am putea spune că femeia era făcută, dar încă nu fusese despărțită de bărbat; după cum s-ar mai putea înțelege că omul deplin este bărbat și femeie. Unele tradiții rabinice vorbesc despre omul primitiv androgin, idee combătută de Fericitul Augustin.

[1] Sf. Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaimeron*, 9.6
[2] Sf. Chiril al Alexandriei, *Despre Sfânta Treime*, 3
[3] Sf. Simeon Noul Teolog, *Cuvântări morale*, 1.1

Și Dumnezeu i-a binecuvântat, zicând: «Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți; și stăpâniți peste peștii mării, peste păsările cerului, peste toate animalele, peste toate vietățile ce se mișcă pe pământ și peste tot pământul!» (Facerea 1,28).

Încă de la început, omenirea e binecuvântată să sporească spre a umple pământul, implicând astfel și sexualitatea. „Omul a fost plăsmuit sfânt, dumnezeiesc, desăvârșit în toate privințele, cu suflet înțelegător și cu trup, primind din gura lui Dumnezeu binecuvântarea: *Creșteți!*, dar și: Înmulțiți-vă! Iar creșterea nu ar fi fost spre mai rău, ci cu totul spre mai bine, nici înmulțirea spre rău, ci spre bine. Căci Cel ce l-a plăsmuit și l-a binecuvântat este bun și de la cel Bun toate sunt bune"[4].

Clement Alexandrinul atenționează că: „nu ni sa poruncit atât doar să stăpânim numai fiarele din afară, ci și patimile sălbatice care sunt în noi"[5]. E o anticipare, patimile fiind doar virtuale pentru primul om, zidit nepătimitor. Oricum, când Dumnezeu cere omului să stăpânească *tot pământul*, arată că spiritul trebuie să domine materia, pentru ca elementele acesteia să nu redevină stihii pustiitoare.

[4] Sf. Simeon Noul Teolog, *Cuvinte despre viața duhovnicească*, 15
[5] *Stromate*, 6.115.2

LIBRIS We know books

Sfârşind lucrarea Sa în ziua a şasea, Dumnezeu S-a odihnit în cea de a şaptea zi. Totuşi, nu rămâne nelucrător, ci proniator. Omul, devenit *suflet viu* (Facerea 2,7), este aşezat în Eden (2,8), o grădină asupra căreia omul stăpânea.

Dumnezeu diferenţează sexele:

> *Şi a zis Domnul Dumnezeu: «Nu este bine să fie omul singur; să-i facem ajutor potrivit pentru el». (Facerea 2,18), revenindu-se ceva mai jos: Atunci a adus Domnul Dumnezeu asupra lui Adam somn greu; şi, dacă a adormit, a luat una din coastele lui şi a plinit locul ei cu carne. Iar coasta luată din Adam a făcut-o Domnul Dumnezeu femeie şi a adus-o la Adam (Facerea 2,21-22).*

Scriptura a arătat că Dumnezeu a făcut pe om bărbat şi femeie. Astfel se explică şi absenţa oricărei indicaţii privind însufleţirea femeii. Aceasta primise deja, la sfârşitul zilei a şasea, suflarea lui Dumnezeu.

Asupra lui Adam a fost trimis *somn greu* sau *somn adânc*. *Septuaginta* foloseşte *ekstasis*, extaz, ceea ce ar lăsa să se înţeleagă că omul nu este pasiv ci, prin ieşirea din sine către Creator, contribuie şi el la această lucrare. Somnul lui Adam e şi o prefigurare a morţii, pentru ca la trezire din coasta sa să se fi ivit femeia. „Dacă înveţi cele de la Dumnezeu, acel izvor al neamului omenesc, anume Adam, care a sorbit somnul înainte de a fi înşelat de odihnă, a adormit înainte de a fi muncit, ba

înainte de a fi şi mâncat, sau de a fi vorbit, ca să se vadă că somnul este un indice natural mai de frunte decât toate cele naturale. De aceea suntem determinaţi să-l socotim ca fiind chiar de atunci imaginea morţii. Iar dacă Adam prefigura pe Hristos, somnul lui Adam era moartea lui Hristos, care avea să adoarmă în moarte, pentru ca de la vătămarea coastei Lui, Biserica să fie închipuită ca mamă adevărată a celor vii"[6].

O apropiere se poate face şi între modul în care femeia şi-a luat trupul din Adam şi cel în care Adam cel Nou, Hristos, Şi-a luat trupul din Fecioara: „Dumnezeu a luat din Adam părticica trupului său şi a umplut locul cu altă carne, iar trupul pe care l-a luat l-a zidit într-un om întreg, dar nu i-a adăugat lui Adam un suflet în locul celui pe care l-a luat împreună cu coasta sa, nici iarăşi nu l-a sporit pe acesta în Eva; ci era ca şi cum trupul cel luat în locul coastei avea plinirea, dar sufletul încă nu. Dar ascultă acest lucru încă şi mai limpede. Dumnezeu a luat din Fecioară un trup înzestrat cu minte şi însufleţit, pe care la luat de la Adam şi a umplut locul lui cu altă carne; şi luând din ea acest trup i-a dat lui Duhul Său cel Sfânt şi l-a umplut cu ceea ce nu avea sufletul lui (Adam), cu viaţa veşnică. Căci carnea plinită în locul coastei lui Adam în trupul său, aceasta era arvuna şi chezăşia Iconomiei lui Dumnezeu, ca iarăşi să ia coastă din coastă şi să-i dea în locul ei nu iarăşi trup, căci acesta a fost plinit mai dinainte, ci în chip fiinţial Duhul lui Dumnezeu; ca, aşa cum femeia s-a făcut din coasta lui Adam şi

[6] Tertulian, *Despre suflet*, 43.9-10

LIBRIS We know books

toți oamenii muritori s-au născut din ea, așa și din trupul femeii să se nască bărbatul, Hristos Dumnezeu, și din El toți să se facă nemuritori și să plinească ceea ce Adam avea mai mult decât femeia. Dar ce anume avea mai mult acela? Carnea care fusese plinită în locul coastei din trupul său. Fiindcă luând, ca să spun din nou aceleași lucruri, din Fecioară trupul, Hristos trebuia să plinească din nou locul său, așa cum a plinit odinioară și coasta lui Adam. Dar fiindcă acest lucru trebuia să se facă nu spre stricăciune, ci spre nestricăciune, plinirea s-a făcut prin Duhul, iar nu prin carne, ca firea lui Adam să se plăsmuiască din nou și cei ce aveau să se facă copii ai lui Dumnezeu prin Duhul Sfânt să ia naștere din nou, și așa toți cei care cred în El să se facă rude ale Lui și un singur trup"[7]. „Adam a fost plăsmuit de Dumnezeu din pământ, în timp ce Eva a fost zidită din Adam, ca să se arate că Dumnezeu Cuvântul a plăsmuit din nou trupul Său cel neprihănit din Fecioara Maria, iar din coasta Sa cea împunsă pe Cruce Și-a făcut Sieși mireasă Biserica"[8]. „Ce preînchipuie faptul că Eva este făcută în timp ce Adam dormea, dacă nu Biserica făcută pe când Hristos era mort?"[9].

Dintru început, Creatorul cheamă la unitate. „S-a ajuns la crearea omului și a fost făcut unul singur, din care a ieșit întreg neamul omenesc. Dumnezeu nu a vrut să facă două ființe separate, bărbat și femeie, ci

[7] Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri etice*, 2.7
[8] Sf. Nil al Ancirei, *Epistole*, 1.268
[9] Sf. Grigorie cel Mare, *Omilii la Profetul Iezechiel*, 1.6.15

unul singur, și din unul a făcut și una. De ce în acest fel? De ce neamul omenesc își are originea într-un singur om, dacă nu i se cere neamului omenesc să trăiască în unitate? Și Domnul Hristos S-a născut dintr-o singură Fecioară. Fecioara simbolizează unitatea; ea își păstrează fecioria și păzește nestricăciunea"[10].

> *Și a zis Adam: «Iată aceasta-i os din oasele mele și carne din carnea mea; ea se va numi femeie, pentru că este luată din bărbatul său. De aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va uni cu femeia sa și vor fi amândoi un trup» (Facerea 2,23-24).*

E uimitoare profeția lui Adam, privind o ordine în care nu avea nici un antecedent! Cunoaștem de aici puterea de penetrare a minții nerobite păcatului. Se mai poate observa, în plus, și altceva: „Adam nu zice *suflet din sufletul meu* [...]. Ceea ce vine de la pământ îi aparține lui, însă el nu îndrăznește să reclame ca al său ceea ce nu se naște din pământ"[11]. O altă remarcă deosebit de interesantă vizează ereticii din orice vreme: „Toată Sfânta Scriptură a întrebuințat cuvântul *femeie* și cu sens de *fecioară*, după exemplul Evei celei încă nenuntite"[12]. „Sfintele Scripturi vorbesc celui care a fost plămădit mai întâi, iar cei doi sunt una într-un singur trup, iar prin bărbat se înțelege și femeia"[13].

[10] Fericitul Augustin, *Predici*, 268.3
[11] Origen, *Omilii la Cartea Ieșirii*, 1.3
[12] Tertulian, *Despre rugăciune*, 22
[13] Sf. Ciprian al Cartaginei, *Despre purtarea fecioarelor*, 4

LIBRIS We know books

Adam şi femeia lui erau amândoi goi şi nu se ruşinau (Facerea 2,25).

Propriul trup era suficient veşmânt primilor oameni, căci slava dumnezeiască iradia din el. „Adam, înainte de păcat, era gol, dar nu se ştia gol, fiindcă era îmbrăcat în virtuţi”[14].

Despre starea paradisiacă nu ştim foarte multe, însă ea implica nemurirea, aşa cum rezultă din porunca de la 2,17 care, încălcată, ar aduce moartea, mai exact oprirea omului din a mânca fructul pomului cunoştinţei binelui şi răului. De aici, rezultă că nici durerea ori coruperea nu erau prezente în rai. Despre cum ar fi fost sexualitatea dacă omul stăruia în bine putem face doar presupuneri. Ceva mai mult ni se va dezvălui după cădere, neajunsurile apărute atunci putând să le eliminăm din starea primordială. Omul, oricum, era chemat la statornicirea în Dumnezeu, dar era expus şi chemării telurice a satisfacţiei imediate. Cum vom vedea, nu legăturile trupeşti l-au despărţit pe om de Dumnezeu (deşi unii cred aceasta), ci neascultarea. Însă, aceasta va fi însemnat şi o înclinaţie către trupesc. Chemat să stăpânească asupra creaţiei, omul va ajunge să fie – în mare măsură - stăpânit de ea.

[14] Sf. Ambrozie, *Scrisori*, 58.12

CĂDEREA ÎN PĂCAT

Căderea protopărinţilor este relatată în cel de al treilea capitol al Cărţii Facerii. Socotind-o îndeobşte cunoscută, vom rezuma aici, insistând asupra locurilor care implică sexualitatea.

Sub chipul şarpelui, diavolul i-a amăgit pe oameni să încalce porunca dumnezeiască de a nu mânca din pomul cunoştinţei binelui şi răului. Pentru a-i atrage, diavolul îi asigură că nu vor muri, ci că vor fi ca Dumnezeu, cunoscând binele şi răul. Întâi femeia, apoi şi bărbatul său, au luat din roadele copacului.

Socotim că o anume confuzie le-a înceţoşat minţile, lăsându-se amăgiţi de făgăduinţele voluptăţilor acestei lumi. Acestea incluzând şi sexualitatea, după cum se va vedea ceva mai lămurit în continuare.

Atunci li s-au deschis ochii la amândoi şi au cunoscut că erau goi, şi au cusut frunze de smochin şi şi-au făcut acoperăminte (Facerea 3,7).

Prima pornire a omului căzut este să-şi acopere părţile ce ţin de sex, pedepsele ulterioare confirmând că acesta era cuprins în pornirea lor către lumea creată.

Adam şi femeia sa caută zadarnic să se ascundă de Cel atoprezent, însă curând vor trebui să-I asculte sentinţa.

Diavolul este primul căruia i se vesteşte pedeapsa:

Zis-a Domnul Dumnezeu către şarpe: «Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii între toate animalele

LIBRIS We know books

și între toate fiarele câmpului; pe pântecele tău să te târăști și țărână să mănânci în toate zilele vieții tale! Dușmănie voi pune între tine și între femeie, între sămânța ta și sămânța ei; aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei înțepa călcâiul» (Facerea 3,14-15).

Sfinții Părinți au văzut în acest loc prima vestire a venirii Mântuitorului, Cel Ce va zdrobi capul șarpelui și Care va fi *sămânță* a femeii, născându-Se din Fecioară, fără a avea un tată lumesc. Dar cuvântul ne privește și pe noi: „Fiindcă s-a spus de șarpe că este foarte viclean, păzește totdeauna capul lui, ca nu cumva să afle în tine cuib și prin el locuință și să lucreze în tine pustiirea"[15]. Iar călcâiul înseamnă sfârșitul[16]. „Precum șarpele nu poate fi tras afară de coadă, pentru că solzii de pe gât se opun celor care vor să-l tragă afară, tot așa nu se poate începe de la sfârșit alungarea plăcerii din casa sufletului. Iată de ce învățătorul virtuții ne poruncește să pândim capul șarpelui. Iar cap numește el începutul răutății. Dacă nu primim în suflet acest început, atunci și urmarea rămâne nelucrătoare. Căci cine este cu totul vrăjmaș al plăcerii nu va fi înfrânt nici de momelile parțiale ale patimii; dar dacă cineva a primit în suflet începutul patimii, odată cu aceasta a primit în sine și sălbăticiunea întreagă"[17].

Iar femeii i-a zis: «Voi înmulți mereu necazurile tale, mai ales în vremea sarcinii tale; în dureri vei naște copii; atrasă vei fi către bărbatul tău și el te va stăpâni» (Facerea 3,16).

[15] Sf. Varsanufie, *Scrisori duhovnicești*, 124
[16] Sf. Varsanufie, *Scrisori duhovnicești.*, 449
[17] Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la Ecclesiast*, 4

E anunțată pedeapsa femeii. Atrasă de promisiunile plăcerilor lumii, femeia va avea parte de durere, căci durerea urmează întotdeauna cufundării în plăceri. Fără a fi ferită de durerile de tot felul, în special durerile nașterii sunt accentuate. Fără dureri va fi doar nașterea Mântuitorului, căci acolo nu a premers voluptatea.

Pedeapsa bărbatului nu pare a fi legată de sexualitate, însă e și aceasta inclusă:

Iar lui Adam i-a zis: «Pentru că ai ascultat vorba femeii tale și ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit: «Să nu mănânci», blestemat va fi pământul pentru tine! Cu osteneală să te hrănești din el în toate zilele vieții tale! Spini și pălămidă îți va rodi el și te vei hrăni cu iarba câmpului! În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea ta, până te vei întoarce în pământul din care ești luat; căci pământ ești și în pământ te vei întoarce» (Facerea 3,17-19).

Pământ ce rodește spini și pălămidă este și propriul trup, izvor de nenumărate neajunsuri venite în schimbul puținei plăceri pe care ne-o conferă. „Așadar, să nu se minuneze cineva dacă firea oamenilor scoate din sine păcatele, căci, precum pământul, din care a fost luat, preferă prin fire spinii și ciulinii, tot astfel firea oamenilor scoate din sine, prin fire, păcatele. Și, precum pământul, prin arare și multă îngrijire și cu sudoarea feței celui ce-l lucrează și se îngrijește de el,

LIBRIS We know books

aduce roadă grâu și alte necesități pentru mâncare, tot astfel aduce și omul prin sudori și osteneli ca roadă virtuți cuvântătoare și cele trebuincioase pentru a bineplăcea lui Dumnezeu"[18]. „Acestei osânde îi suntem cu toții supuși și de ea suntem legați, până ce moartea ne va izgoni din această lume. De aceea, fie că vrem, fie că nu, în toate zilele vieții noastre ne aflăm în întristare și suferință, și ne mâncăm pâinea cu sudoare și trudă"[19]. „Omului păcătos i s-a spus, cum era de așteptat: *Pământ ești, și în pământ te vei întoarce*. Dar, după ce a fost asumată de Creatorul tuturor, și înălțată la ceruri, și dusă deasupra îngerilor, firea omenească a devenit firmament, ea care a fost pământ"[20].

Adam îi pune femeii sale numele *Eva*, adică viață, ea urmând să fie mama tuturor celor vii. „În chip simbolic a fost numită prima Evă *viață*, pentru a o anunța pe cea de-a doua, adică pe Sfânta Maria, cea care a născut Viața oamenilor, pe Hristos Domnul slavei. Căci aceasta se arată cu adevărat Maică a tuturor celor ce trăiesc evanghelic și nu își omoară sufletele prin necredință"[21].

Apoi a făcut Domnul Dumnezeu lui Adam și femeii lui îmbrăcăminte de piele și i-a îmbrăcat (Facerea 3,21).

Putem fi tentați să credem că omul capătă doar acum un corp. Dar materialitatea trupului a fost clar afirmată în capitolul anterior. Însă, după cădere, omul

[18] Sf. Simeon Noul Teolog, *Cuvinte despre viața duhovnicească*, 15
[19] Sf. Ciprian al Cartaginei, *Despre virtutea răbdării*, 11
[20] Sf. Grigorie cel Mare, *Omilii la Profetul Iezechiel*, 1.7.19
[21] Sf. Nil al Ancirei, *Epistole*, 1.266

„s-a îmbrăcat cu murirea, adică cu mortabilitatea și grosolănia corpului – căci aceasta simbolizează îmbrăcarea cu piei"[22]. „În înțelesul povestirii nu-i vorba numai de piei obișnuite. Căci ce fel de animale au putut fi sugrumate și despuiate pentru a li se da o astfel de întrebuințare? Or, întrucât orice piele luată de pe animal e moartă, sunt absolut sigur că prin această condiție muritoare rezervată doar animalelor necuvântătoare, a fost dată mai târziu omului, din grijă și prevedere, capabilitatea de a muri. Sigur însă că moartea nu a fost dată omului pentru vecie, căci doar haina se îmbracă numai pe dinafară, aducând, la nevoie, folos trupului, dar nefiind inerentă firii sale"[23]. „Dumnezeu îl îmbracă pe el în tunici de piele, ca să își amintească și să nu uite de păcatul său, precum și de vremelnicia și de stricăciunea la care a ajuns de bunăvoie. Căci pieile cele moarte arată mortalitatea și stricăciunea omului"[24]. Un alt înțeles al îmbrăcării oamenilor cu piele ar fi acela că Dumnezeu le-a consolidat trupurile, spre a face față vieții pline de greutăți ce va urma.

Oamenii sunt apoi izgoniți din rai, pentru a nu ajunge la pomul vieții, păzit acum de heruvimi cu săbii de foc. Odată căzuți, dacă ar fi mâncat din acela, răul s-ar fi permanentizat în ei. Redeschiderea raiului se va face printr-un alt *pom al vieții*, anume prin Crucea Mântuitorului. Desigur, Edenul nu este Raiul făgăduit

[22] Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, 3.1
[23] Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, 8
[24] Sf. Nil al Ancirei, *Epistole*, 1.241